

GRENS GANGERS

Pendelen tussen geloof en cultuur

René Erwich & Jan Marten Praamsma (red.)

René Erwich en Jan Marten Praamsma (red.)

Grensgangers

Pendelen tussen geloof en cultuur

uitgeverij

© 2016 Uitgeverij Kok
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.kok.nl
Omslagontwerp Garage BNO
Opmaak binnenwerk Stampwerk, Nijkerk
ISBN 978 90 435 2698 2
ISBN e-boek 978 90 435 2699 9
NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	9
<i>René Erwich en Jan Marten Praamsma</i>	
Hoofdstuk 1 Inleiding	11
Grensgangers in het zicht van de toekomst	11
<i>René Erwich</i>	
Hoofdstuk 2	31
Hbo-theoloog: sta op! Over een professional met diepgang	31
<i>Leo van Hoorn</i>	
Hoofdstuk 3 Cluster Missionair-diaconaal en missionaire presentie	53
Adieu God? Cultuurtheologische overpeinzingen bij de prominente kerkverlaters uit het EO-programma	53
<i>Frank Bosman</i>	
Geloven in context?	71
<i>Dirk de Bree</i>	
Handel in goed nieuws – de pionierende hbo-theoloog	89
<i>Sjaak van den Berg</i>	
De hbo-theoloog in de participatiesamenleving	104
<i>Herman Noordegraaf</i>	
Tussenbalans (1)	121

Hoofdstuk 4 Cluster Docent Godsdienst/Levensbeschouwing	125
Geloven in onderwijs: het vak godsdienst/levensbeschouwing in het openbaar en christelijk onderwijs	125
<i>Hanneke de Pater-Bakker</i>	
Geloofspraktijken in de context van het onderwijs: uitdagingen voor docenten godsdienst/levensbeschouwing	143
<i>Gerdien Bertram-Troost</i>	
Het is nu of nooit... een algemeen vormend vak godsdienst/ levensbeschouwing als dé uitdaging van deze eeuw	161
<i>Taco Visser</i>	
Tussenbalans (2)	179
Hoofdstuk 5 Cluster geestelijke verzorging en pastoraal werk	183
Geestelijke verzorging: boeiend, dynamisch én onder druk Over de zin van trage vragen in een snelle wereld	183
<i>Karin de Jonge</i>	
Geestelijke verzorging vanuit diversiteitsperspectief	199
<i>Erik de Jongh</i>	
Pastoraat: continuïteit en nieuwe uitdagingen	212
<i>Nico van der Voet</i>	
Tussenbalans (3)	228
Hoofdstuk 6 Cluster voorganger	231
Identiteitsvormend, verbindend en gezaghebbend voorgangerschap	231
<i>Jack Barentsen</i>	

INHOUDSOPGAVE

De hbo-voorganger in de 21 ^e eeuw: leren 'langweilen' <i>Maarten Kater</i>	249
Voorganger in de nieuwe wildernis <i>Sjoerd van der Velde</i>	262
Een halve predikant of een hele hbo-theoloog <i>Henk Boerman</i>	276
Tussenbalans (4)	288
Hoofdstuk 7 Cluster gemeenteopbouw	291
De hbo-theoloog als kerkcoach <i>Nico Belo</i>	291
Op twee benen staan: de hbo-theoloog als interpreterende gids én 'leerprocesbegeleider' <i>Egbert van der Stouw</i>	306
Tussenbalans (5)	325
Hoofdstuk 8	328
Verbinding	328
Bewegen tussen bronnen en praktijken <i>René Erwich en Jan Marten Praamsma</i>	
Personalia	350

Woord vooraf

De titel van deze bundel hadden we snel bedacht. We hadden de geschreven essays inmiddels verzameld en al lezend kregen we de eerste indrukken. Opvallend was de beweging tussen bronnen en (geloofs)praktijken die we in bijna elk essay wel aantroffen. Maar wat ook opviel was de oprechte worsteling en zoektocht van collegae om iets meer van die complexe interactie tussen geloof en cultuur in de vingers te krijgen. Zo kwam de titel van deze bundel tot stand: *Grensgangers: pendelen tussen geloof en cultuur*. Daarna begon het echte werk van schrijven en reflectie. De bundel vormt een tussenstap in een lang proces van praktijkgericht onderzoek met het oog op de verbetering van de onderwijspraktijk van de hbo-theologie opleiding aan de Christelijke Hogeschool Ede. Als lectoraat hebben we de opdracht te onderzoeken welke invloed de culturele en religieuze veranderingen in de samenleving hebben voor de hbo-theoloog. Hoe en waar precies beïnvloedt de cultuur zijn beroep? Als we ervan uitgaan dat er een wederkerige beïnvloeding bestaat is het ons vooral te doen om die invloed te lokaliseren en dit te vertalen in de manier waarop hbo-theologen worden opgeleid en gevormd. Dat is een grote uitdaging! De essays vormen de eerste grote 'databank' die in de komende tijd verder onderzocht zal worden vanuit de centrale vragen van het lectoraat *Geloven in Context*. In die zin is het dus een tussenproduct en we hopen dat er meerdere zullen volgen! Wie zich verdiept in de uiteenlopende essays en reflecties zal het opvallen dat de auteurs zelf ook dragers zijn van verschillende culturele en theologische achtergronden. Als kenniskring hebben we dat in de afgelopen periode opnieuw als heel verrijkend ervaren. Samen met collegae uit onderwijs en werkveld is er hard gewerkt aan de totstandkoming van deze bundel. Een woord van dank is dan allereerst ook gericht aan de auteurs: collegae van de Academie Theologie, van een aantal theologische faculteiten en uit de praktijk. Zij hebben samen bijgedragen aan een bijzondere collage van materiaal waar-

over we nog lang niet zijn uitgesproken! In de tweede plaats ook een woord van dank aan de kenniskringleden: Teus van de Lage-maat, Bernhard Reitsma, Jan Marten Praamsma, Rinke van Hell en Nico Belo. Een cruciaal moment beleefden we halverwege december 2015, toen we als kenniskring in een reflectiesessie bijzondere gesprekken voerden over de inhoud van deze bundel. We bewaren er goede herinneringen aan! Zonder die momenten en hun inbreng (naast alle andere werkzaamheden) was deze bundel er ook niet gekomen. Academiedirecteur Leo van Hoorn bedanken we voor zijn nimmer afnemend enthousiasme voor dit project, maar vooral voor zijn aanmoediging en kritische vragen. In de redactie werkten we zoals altijd optimaal samen en zijn we blij met het resultaat. We hopen dat de bundel ook hier en daar prikkelt en stimuleert tot verdere reflectie over de vorming van een nieuwe generatie theologen!

René Erwich, lector

Jan Marten Praamsma, kenniskringlid lectoraat *Geloven in Context*

Hoofdstuk 1

Inleiding

Grensgangers in het zicht van de toekomst

René Erwich

In zijn indringende inaugurele rede *Maak het nieuw!* over religieuze ontwikkelingen en de positie van de kerken citeert Joep de Hart een zinsnede uit een gedicht van Alfred Edward Housman.¹ Het gedicht is in meerdere opzichten indrukwekkend:

*Into my heart an air that kills
From yon far country blows
What are those blue remembered hills
What spires, what forms are those?*

*That is the land of lost content
I see it shining plain
The happy highways where I went
And cannot come again.*

De dichter heeft oog voor wat er in het verleden werd opgebouwd en heeft heimwee naar de vormen van weleer. Hij typeert het vergezicht met de woorden 'land of lost content'. Misschien gaat het voor hem wel verder dan heimwee alleen en is er sprake van een grote verlieservaring. De Hart schrijft hierover:

¹ De Hart, J., *Maak het nieuw!* Over religieuze ontwikkelingen en de positie van de kerken: een persoonlijke geschiedenis. Inaugurele rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar *Nieuwe en vernieuwende vormen van christelijke gemeenschap in hun betekenis voor de Nederlandse samenleving*. Den Haag: SCP, 2011.

‘...bij die gevoeligheid voor wat in het verleden is opgebouwd, moeten we ons niet laten verblinden door het pastorale licht dat valt op de wereld van onze jeugd – *the land of lost content*...’ Bij nostalgie en heimwee werkt het geheugen als een zonnwijzer die alleen bij zonneschijn de tijd aangeeft. Heimwee is natuurlijk ook een uit de Bijbel bekend gegeven. De idealisering van het ooit vertrouwde waarmee het verbonden is, berust toch dikwijls vooral op onvrede met de huidige situatie... dan dreigt historisch besef en gevoel voor een traditie over te gaan in wat sinds Eric Hobsbawm *invented traditions* heet; er wordt letterlijk geschiedenis geschreven, niet herontdekt – het patina van een gouden verleden is er vanuit het heden op aangebracht. En in een cultuur die volop in beweging is, is nostalgie een wispelturige adviseuse.²

Toegegeven, we hebben behoefte aan een nieuwe vertaalslag, waarbij cultuur en evangelie aan elkaar verbonden kunnen worden. En inderdaad: ‘de wereld waarin aan het geloof wordt vormgegeven, bleef niet beperkt tot de oevers van het Meer van Galilea maar ging ook die van de hedendaagse, pluriforme, [multireligieuze] mondiaal georiënteerde metropool omvatten, waar zeer uiteenlopende groepen soms ongemakkelijk samenleven in een voortdurend veranderende samenstelling. In zo’n samenleving gaat het verkondigen van de Blijde Boodschap dikwijls niet zonder ondertiteling.’³ Grote veranderingen dus. Veranderingen waartoe we ons dienen te verhouden als tot een ‘land of lost content’. Ik versta dit vooral als een oefening in heroriëntatie en niet enkel als een verlieservaring. Het komt erop aan vorm en inhoud van geloven opnieuw te leren verbinden, niet vanuit nostalgie of heimwee, maar vanuit bewust en doordacht hermeneutisch handelen. Het ‘land of lost content’ is wat mij betreft niet de verloren traditie of traditionele vormgeving van geloof. Het gaat mij ook niet alleen om de positie van kerken, immers de ver-

2 Ibid., pp.29-30.

3 Ibid., p.32.

anderingen raken mensen in de breedte. Het ‘land of lost content’ is vooral metafoor voor de onverbondenheid, voor het onvermogen om context, cultuur en evangelie dicht bij elkaar te houden. En misschien ook wel beeld voor het besef dat geloven in context vraagt om een nieuwe *belichaming* in de cultuur van vandaag die in zoveel opzichten in beweging is.

In het SCP-rapport *In het zicht van de toekomst* worden deze bewegingen en langdurige maatschappelijke veranderingen beschreven.⁴ Hoewel dit rapport stamt uit 2004 is het in veel opzichten nog actueel als het gaat om de grofmazige ontwikkelingen. Paul Schnabel kijkt met een aantal andere onderzoekers 16 jaar vooruit (tot 2020) in dit zestiende sociaal en cultureel rapport. Inmiddels zijn de in dit rapport beschreven maatschappelijke processen van lange duur bekend geworden als de ‘vijf I’s’ van Paul Schnabel: individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering en spelen ze ook breder een betekenisvolle rol. Al in 2000 werden ze geformuleerd in het kader van het debat over de beleidsprioriteiten van het kabinet Kok-II. Ze vormen vanaf dat moment het interpretatiekader waarmee ook andere relevante ontwikkelingen worden bekeken.⁵ Het SCP wil deze processen van verandering in kaart brengen en in feite zijn ze samen te vatten met de term ‘modernisering’. Schnabel schrijft:

‘De vijf I’s hebben gemeen dat ze zich allereerst ‘lebensweltlich’ manifesteren, in ieders eigen leven, in het samenleven en in de samenleving. Aan het begin van de twintigste eeuw waren ze alle vijf in essentie al aanwezig, maar nog zeer beperkt in breedte: het leven van een groot deel van de bevolking speelde zich nog buiten de werking van deze processen af. In de loop van de twintigste eeuw zijn ze geleidelijk aan iedereen

4 SCP-uitgave, Den Haag 2004.

5 Vgl. onder meer https://www.boekman.nl/sites/default/files/bm94_redactie-neel.pdf [6 januari 2016].

gaan omvatten, mede door de verhoging van het opleidingsniveau, de toekenning van politieke rechten aan iedere burger, de emancipatie van de vrouw en de verbetering van de arbeidsomstandigheden en de inkomens.⁶

Een korte typering van ‘de vijf I’s’ is hier op zijn plaats omdat deze toch een belangrijke rol spelen in de duiding van de thema’s van deze bundel.

Individualisering, onderscheiden van individualisme, wordt door Schnabel getypeerd als het gegeven dat veel mensen in onze samenleving zichzelf zien als ‘ontwerpers’ en ‘uitvoerders’ van het eigen leven in relatie tot de keuzes die men zelf maakt of gemaakt heeft. Schnabel wijst erop dat het voor mensen geen probleem is dat de gemaakte keuzes erg sterk overeenkomen met die van anderen. Als er al sociale controle is dan is die er juist vanwege of met het oog op de beoogde eigen keuzevrijheid. Critici wijzen dan wel op het feit dat mensen toch ook ‘kuddedieren’ zijn, maar dat lijkt niets af te doen aan het gegeven dat men zich in het maken van eigen keuzes minder afhankelijk maakt van de omgeving. De gevolgen van deze processen zijn nog niet goed te overzien. Toch wijst het SCP-rapport op een mogelijke toename van onzekerheid ‘in het leven en van de eigen verantwoordelijkheid voor de toekomst. Op dit moment tekent zich al een ontwikkeling af in de richting van een vermindering van het collectieve karakter van sociale zekerheidsregelingen en zorg- en onderwijsarrangementen.’⁷ Inmiddels is duidelijk dat we hier, ruim elf jaar na verschijning van het rapport, midden in zitten.

Informalisering ontstaat in het zog van de individualisering als voortgaand proces:

6 In het zicht van de toekomst, p.52.

7 In het zicht van de toekomst, p.54.

‘Cultureel gezien leidt individualisering vanuit het filosofische besef van de gelijkheid en gelijkwaardigheid van alle mensen tot min of meer egalitaire vormen van omgang en informalisering van de verhoudingen.’⁸

Het rapport wijst op de onthiërarchisering en detraditionalisering die hiermee hand in hand gaan. Het egalitaire karakter van relaties en verhoudingen, ook mede gezien opleidingsniveaus, leidt tot het verlies van vanzelfsprekend gezag en autoriteit. Gezag moet meer dan ooit ‘verdiend’ worden en gezagsvertoon wordt in veel gevallen onwenselijk verklaard. Het primaat van het informele leidt tot meer individuele ruimte maar er worden ook schaduwzijden hiervan zichtbaar.

Informatisering wijst op de verregaande invloed en ontwikkeling van automatisering van het dagelijks leven. Eind jaren tachtig van de vorige eeuw was je de koning te rijk als je kon vertellen dat je een ‘personal computer’ had aangeschaft voor een toentertijd haast astronomisch bedrag met een harddisk van 40MB. De enkelingen die nu geen internet of een smartphone hebben zijn op één hand te tellen. Vandaag Skypen we met stagiaires in Uganda en sturen we grote tekstdocumenten via WeTransfer naar Londen of Boston. De hoeveelheid kennis en data die dagelijks de wereld over gaat is niet bij te houden. Sinds het verschijnen van het SCP-rapport in 2004 zijn er opnieuw talloze nieuwe applicaties ontwikkeld die raken aan welzijn, werk en gezondheid. Het einde van deze ontwikkelingen lijkt nog lang niet in zicht. Ook hier is sprake van een schaduwzijde: systemen blijken kwetsbaar en wie er al zijn vertrouwen op stelt komt nogal eens bedrogen uit omdat het nieuwe afhankelijkheden schept.

Internationalisering is meer dan het resultaat van internationale laagdrempeligheid en openheid voor andere landen en culturen. Het SCP-rapport wijst vooral op:

8 Ibid., p.56.

PROFESSIONELE THEOLOGEN WERKEN AAN NIEUWE VERBINDING

De samenleving verandert in een hoog tempo zowel in culturele als religieuze zin. Professionele theologen werken in die context in allerlei werksoorten, variërend van docenten godsdienst en levensbeschouwing, pastoraal werkers tot voorgangers in gemeenten. De auteurs in deze bundel schrijven over de uitdagingen die dit met zich meebrengt en soms ook de verlegenheid. Tegelijkertijd wordt de zoektocht naar een nieuw soort betrokkenheid op de samenleving zichtbaar. Deze betrokkenheid zien zij in de wijze waarop de professionals vanuit hun eigen identiteit verbindingen leggen met actuele thema's rondom geloof, zingeving en de samenleving.

Professionele theologen zoeken naar verbinding van de kernen van het christelijk geloof met een plurale samenleving en de vragen die daarin leven. Opnieuw gestalte geven aan de betekenis van het Evangelie is hierbij de uitdaging. De bundel maakt deel uit van een groter onderzoek van het lectoraat Geloven in Context van de Academie Theologie van de Christelijke Hogeschool Ede (CHE), onder leiding van dr. René Erwich, dat zich richt op het functioneren en de professionele identiteit van hbo-opgeleide theologen.

NUR 700
ISBN 978 90 435 2698 2

9 789043 526982

uitgeverij

K O K